

Игор Јаковенко

ПРАВОСЛАВЉЕ И ИСТОРИЈСКЕ СУДБИНЕ РУСИЈЕ

Крајем X века млада кијевска Русија доживела је епоху дубоке кризе многобоштва. У време настанка руске државности главне цивилизације екумене развијале су се у оквирима монотеистичких религија. Укључивање у цивилизацију које је захтевало формирање државе, нужно је гурало Русију на прихватање једне од светских религија. Године 988. након дугих размишљања и безуспешног покушаја да реформише локално многобоштво, кијевски кнез Владимир Свјатославић је примио крштење по православном обреду, уводећи самим тим православље као владајућу религију државе.

Зашто је било изабрано управо православље? У тумачењу овог питања постоје две устаљене традиције. Док је дореволюционарна руска историографија полазила од претпоставке о исконској предодређености руских Словена за православну проповед, дотле је совјетска историографија тумачила поменути извор као искључиво прагматичан, одговор који је узимао у обзир односе с најмоћнијом суседном државом - Византијском царевином. По мом мишљењу, свака од ових верзија је на свој начин исправна.

Избор је, несумњиво, био диктиран оним што бисмо данас могли назвати геополитичким фактором - сумом политичких, економских и културних веза, условљеном географским реалијама. Поставши цивилизацијска доминанта, православље је касније одредило етничку и географску стрелицу развоја руске историје. Оријентација на православну Византију, црноморски басен - област кретања номадских племена - доводила је Русију у активан дотицај са степом а отпор номадима одредио је и географску доминанту руске историје - усмереност ка Азији. Етнос и његова култура формирали су се у сталној асимилацији угро-финских и степских туранских елемената.

У исто време, данас је у приличној мери схваћена улога конфесије као, фундаменталног фактора који одређује тип цивилизације. Почев од епохе настанака светских религија (VIII-V п.н.е.) конфесионална идеја постаје формативна снага која одређује природу културе. Конфесија, као и свака значајна идеологија, јавља се притом као фундаментални облик цивилизацијске синтезе. Током поменуте синтезе народи, племена, друштва, обједињени одређеним суштаственим јединством, интегришу дубинске црте културе, заједничке основе погледа на свет, сажимајући их у посебно конфесионално језгро. У догматским концепцијама, у ритуалној пракси, у систему религиозне нормативности, таложе се најзначајнија обележја културе, заједничка за мноштво племена и народа. Конфесија интегрише локалну разноврсност култура око фундаменталних вредности. Концепција бесконачног - Творца - јесте посебна, најсуштаственија форма саморефлексије, самоиспољавања широког менталног и психолошког јединства. У сагласју по питању највиших вредности превладавају се локалне разлике и фиксирају суштаствене истине.

Једанпут настала конфесија (идеологија) почиње да живи, да се шири до природне границе културног круга, тј. долази до оних граница иза којих доминирају другачији поглед на свет и друге цивилизацијске доминанте. Конфесија живи у дијалектичком јединству с традиционалном културом обухваћеног региона, структурира је и истовремено трпи обрнуто деловање.

Као црквена традиција православље је доста целовито истражено. Знатно мање је истражено и схваћено као цивилизацијска доминанта. За схватање православља најпродуктивније је његово поређење са његовом историјском алтернативом - католичком конфесијом и културом западног света.

Католицизам и православље настали су као резултат цивилизацијске синтезе у оквиру двају културних кругова - Запада и Истока - који деле међу собом општехришћанско културно поље. Оба вероучења оформила су и учврстила у себи цивилизацијске разлике ових региона и утрла два главна пута развоја у оквирима општехришћанске цивилизације. Хронолошки, подела цркве збива се у време распада Римске империје на Западу и Истоку (крај IV века). У VII веку на Западу и на Истоку гомилају се разлике у догматици, обредима и црквеној организацији. Православље као и католицизам дефинитивно се формира након поделе хришћанске цркве 1054. године.

Шта је разликовало Исток и Запад хришћанског света? Од момента учвршћења хришћанства основни објективни садржај европске историје постао је процес формирања хришћанске цивилизације који је текао

тисуљећима. Важно је напоменути да се њено формирање вршило путем синтезе хришћанства и антике. У почетку огољена хришћанска схема, високо валентна, тј. способна за асимилацију културног материјала, али оштро супротстављена антици у првим вековима, почиње у мери у којој настаје ново друштво да апсорбује у себе антички културни материјал. Усвајајући и освајајући овај материјал хришћанство се све више удаљавао од изгледа свету супротстављене секте и све се више претварало у целивиту културни космос. Десило се тако да је поменути процес текао двама путевима, историја је реализовала две стратегије синтезе хришћанства и антике.

На Западу долази до потпуне пропасти античког друштва. Културни материјал антике се руши, уништава до неразложивих елемената. Тако се римска архитектура разлаже до стубова, књижевност до синтаксичких јединица латинског језика, римско право до појединачних постулата. Атомизирају се школе и образовање. Антика, разложена до најпростијих матрица културе, била је утопљена у хаос варварске свести. Таква је реалност такозваних "мрачних векова" (V-VIII века). Затим се сваких сто година уочава мала "ренесанса" - каролиншка, отонска, фридриховска итд, тј. сврсисходно померање ка изградњи здања хришћанске цивилизације путем квалитативног прегруписавања елемената антике. Блокови антике изнова и изнова се користе за васпостављање целивите хришћанске културе. "Ренесансе" средњевијековља усмерене су на задобијање новог материјала, при том је свака "ренесанса" добијала своју "порцију". У XIII веку здање хришћанске цивилизације било је подигнуто. То је - епоха готике, схоластике, теорије феудалног права, време Томе Аквинског.

Другачија слика се оцртава на Истоку. Томе је било неколико узрока. Пре свега, Византијско царство није пало пред налетом варвара и традиција позне антике овде се није прекидала. Док је римски етнос ишчезао, растворио се у варварским таласима, дотле је "изнемогли" грчки етнос, који је исцрпео своје потенције формирања новог, постао жива спона двају епоха. Осим тога, Византија се налазила на подручју које је хиљадама година било укључено у цивилизацијски процес древног Истока. Народи који су формирали њену културу били су наследници древних азијских цивилизација. Они су у византијску културну синтезу унели архаични менталитет, идеју обоготворења власти. Суштински фактор такве синтезе била је моћна култура Ирана која је утемељила дуалистичку доминанту схватања света.

Не може се изнова родити оно што није ни умрло. Преживела позна антика ометала је продуктивну синтезу новог. Антропоморфни, чулни космос, који није до краја одбачен од стране византијског погледа на свет, могао се комбиновати с хришћанством у прилично уској сфери. Отуда -

исконски дуализам византијске културе. Отуда - и таква карактеристична појава византијске историје као што је иконоборство. С једне стране, за Грка је била уверљива само слика која се показује у чулном, физичком облику. С друге стране, спекулативни дух православне догматике био је оријентисан на чисто источне, трансцендентне слике Творца.

Сличне напрегнутости, тенденције које су се међу собом искључивале, искрсавале су и у другим сферама. Стога су све снаге трошене на гашење ових противуречности. Енергија културе трошена је на стварање спона које су свест, културу и идеолошку реалност задржавале у оквирима какве-такве целине.¹ Противуречности између хришћанске парадигме и античког космоса нису родиле оно позитивно треће. Док је Рим стварао нове културне облике, квалитативно нове појаве, Византија је пре варираола познаантичке моделе. На пример, римски мозаик се преместио с пода на зид. Византијско варирање античких традиција не може се упоредити с њиховом најдубљом трансформацијом путем рушења и варваризације на Западу.

Далеко од тога да је Исток преузео од хришћанства и антике само оно вредно. Од Рима је преузео - императорску свест, самовољу и деспотизам, хедонизам. Од хришћанства - аскезу, ригоризам, нетрпељивост а такође и нагласак на осећање исконског греха људског рода и појединачног човека које се доста брзо трансформисало у идеју социјалне кривице, тј. исконске кривице сваког пред лицем владајуће хијерархије.

Цивилизацијска синтеза на Западу и на Истоку на различити начин одређује историјске судбине личности. На Западу, током реинтерпретације традиција римског права, оформљује се сурови, корпоративни друштвени систем у којем сваки члан друштва, преко припадности одређеној корпорацији, задобија укупност законитих а затим ненарушивих и безусловних права, дужности и слобода. Та се права постепено шире и испуњавају садржајем. Корак по корак европски човек се све поузданије ослобађа учуурености у свој социјални, корпоративни и културни контекст и претвара се у аутономну личност.

Развој на Истоку поприма сасвим другачији карактер. Овде се формира култура у којој се човек раствара у социјалном апсолуту. Неиздиференцираност појединачне личности - једна је од суштинских карактеристика византијског социо-културног организма. Сузбијање неминовних тенденција ка аутономији било је уграђено на свим нивоима културе. Радило се о томе да је типологија доминантног менталитета

¹ Временом је дуалистички карактер културе, рефлектован, попримио догматско утемељење и схваћен као вредност.

одређивала социјалне облике друштва. Издвајање појединачне личности јавља се као последица социјалне експликације распада синтетичке свести. Рационално-дискурзивно мишљење, разарајући митолошку целовитост, омогућује човеку појединцу да обликује самодовољни аутономни космос. Долази до неизбежне субјетивизације човека која свој израз налази у систему социјалних односа. Православље проглашава неиздиференцирано стање свести највишом вредношћу. Субјект нормативан у култури противставља се разумском, аналитичком погледу на свет. Сфера идеала чврсто се везује за неиздиференцирани и невербализовани апофатички доживљај.²

Док се у европској култури доследно апеловало на рационалне аргументе, на просуђивање као основу духовне позиције личности, православље је апеловало на ритуалне моменте, на ритмичку репродукцију процедуре заснованих на сугестији и опонашању, на колективни доживљај који се јавља као изузетно значајна категорија у православном културном космосу. Колективни религиозни доживљај се доживљавао као експликација истине и замењивао је собом њено истраживање и доказивање. То све заједно можемо обухватити појмом "култ". Култ је у Византији играо посебну улогу. Ритуали који су шокирали машту варвара постали су идеалан механизам доживљавања менталне и социјалне неиздиференцираности. С тим у вези можемо се подсетити на појам "саборност". Он настаје релативно касно али изражава једну од најзначајнијих карактеристика православне свести. Саборност можемо тумачити као мистично јединство правоверних у времену и простору. У идеји саборности присутан је дубоко архаичан родовско-племенски доживљај света који племе доживљава као јединствену целину која се протеже из прошлости у будућност, спојен са осећањем мистичног јединства свих верујућих у ритуалу. Идеја саборности јесте концепт који се у потпуности противставља аутономном личном доживљају света.

Размотримо још једну изузетно значајну разлику Запада и Истока - разлику у основима социјалне регулације.

У историји човечанства разрађена су два модела такве регулације. У једном од њих у својству фундамента социјалне регулације стоји право. При том се право схвата као основна друштвена конвенција, као свеопшти и ненарушиви регулатор. Оно је непромењиво, поседује свеопшти карактер, тј. изједначаје све и свакога, гарантује сваком човеку извесна несумњива,

² Апофатичка теологија схвата Бога као апсолутно трансцендентну суштину што води до негације било каквих његових атрибута и ознака. У ширем смислу апофатички однос према сакралним вредностима противставља се рационалном, појавном схватању ових објеката.

неуоућива права и тумачи његове обавезе. У таквим друштвима право се сакрализује и доживљава као највиша друштвена вредност. У оквирима овог модела све друштвене групе и структуре власти морају да живе и постижу своје циљеве у оквирима права.

У другом моделу у основи друштвене регулације налази се хијерархија, тј. власт. При том се власт доживљава као онтолошки истинска супстанција која се манифестује као оваплоћена воља. Сакрална власт такође рађа право али оно носи чисто инструменталан карактер, усмерено је одозго на доле, при чему се извор права - власт налази изван и изнад права. У чистом виду сакрализације власти њен облик и норме њеног понашања нигде нису описани и не могу се обухватити било каквом формулисаном нормом.

Већина у историји реализованих цивилизација нагиње ка једном од два предложена модела. Друштво се ослања или на безусловност хијерархијских структура, или на безусловне друштвене конвенције о правима, нормама и процедурама. Или власт стиче своју легитимност у закону, или се закон онтологијује влашћу.

Историја Запада - јесте историја борбе права с хијерархијом која се завршава победом права. Од раног средњовековља право као фундаментални друштвени регулатор поприма у Европи посебан значај. Друштвени интереси се обезбеђују путем борби за проширење права и привилегија изражених у Закону. Култура Запада је прожета правничким духом.

Византија је задржала од Рима преузети сакрални облик власти. Такво схватање власти било је нешто у потпуности прихватљиво за већину становништва царевине. У складу с тим одређује се и судбина права. Римско право се задржава и кодификује. Међутим, византијска законитост никада није прерасла у Право с великим почетним словом. Потчињена је задацима и наредбама Власти.

Треба истаћи и разлике у поимању карактера правне норме на Истоку и на Западу. Закон је на Истоку био воља сакралне инстанције. Личности је преостало само да испуњава одозго даровану норму. На Западу се норма схвата као конвенција, као норматив који почива на друштвеној сагласности. Власт прокламује, освећује и испуњава неке у друштву устаљене конвенције. Идеја конвенционалности права хранила се географском, политичком а такође и социјалном полисубјективношћу западног друштва.

Сводећи закључке можемо рећи да модел сједињења хришћанства и антике у Византији није била синтеза у правом филозофском смислу. Оно

што се јавило као резултат одликовало се снажним унутрашњим напетостима, одсуством динамизма и минималном способношћу за саморазвој.

Дијалектика историјског развоја Запада и Истока илуструје резултате двају путева културне синтезе. У периоду VI-VII века однос Истока и Запада је неупоредив. Блиставој цивилизацији Истока стоји насупрот хаос и деградација "мрачних векова" на Западу. Међутим, у отонском периоду X-XI века Запад и Исток се фактички изједначају. На фону незадрживог успона католичког света Византија слаби и опада.

Током XIII-XIV века Византија је мала провинцијска држава на граници Азије и Европе. Она је давно изгубила иницијативу и забринута је једино за свој опстанак. Једина тековина Византије јесте сећање на огроман престиж Цариграда и хиљадугодишњу историју царства. За то време Запад доживљава врхунац средњевековља. У Европи дозревају претпоставке раног буржоаског друштва, тј. формира се цивилизацијски квалитет за чије самостално настајање византијско, као и ма које друго православно друштво, у принципу није способно.

Доминанта светског развоја уочљиво се са евроазијског пограничја премешта у Европу. Пад Цариграда 1453. године, јавља се као нешто законито. Византија пропада са ореолом херојске привржености друштва историјски банкротираној култури.

Покушај уског круга челника да модернизује Византију по цену одрицања од утврђених догматских принципа (Фирентинска унија) учињен је исувише касно и наишао је на најенергичнији отпор свих слојева друштва и у крајњем резултату доживео крах. Запад није показао жељу да спаси од катастрофе друштво које је запало у ћорсокак у замену за декларацију о признању вероисповедних вредности западне цивилизације.

У времену када Византија силази са историјске арене, над Западом се надвијају Реформација, Ренесанса и епоха великих географских открића. Европа ступа у другу етапу синтезе хришћанства и антике. Процес диференцијације аутономне личности налази своје довршење у стварању личне форме хришћанства. Протестантска револуција преображава Европу. Католички свет мобилише све своје снаге у борби с протестантизмом и доживљава огромну еволуцију. Европа практично проживљава другу етапу хришћанизације. Хуманизам, Ренесанса и Реформација преносе синтезу хришћанства и антике у област политике и економије. Западни човек постаје Homo politicus с хришћанском душом.

Сасвим другачије се обликује судбина православног света. У XIII веку, с почетком татарских најезди, интензиван отпор Западу и асимилативна отвореност према Истоку претвара се у устаљену карактеристику

Русије. Избор такве позиције - представља још један историјски избор након прихватања православља. Он је везан за име кнеза Александра Невског. Као и сви који су својим поступцима одредили историјску судбину народа, и кнез је доживео славу код потомства.

Главни догађај у животу Невског јесте знаменита битка руских ратника с тевтонским витезовима на леду Чудског језера. У заносу слављења Невског који је спасио Русију од германске доминације, некако се губи из вида да у тој бици, напоредо с Русима, учествује и татарска коњица. Од двају асимилација Невски је изабрао татарску и тај избор се не може свести на сферу политичког прагматизма. Иза њега стоји нешто знатно дубље, управо - облик културе који се у то време учврстио у Русији.

Један од митова руске историје, који се везује за име великог Пушкина, гласи: Русија, освојена али не и покорена, заштитила је собом Европу од татарске најезде. Ова за националну самосвест ласкава теза не може да издржи критику. Искуство светске историје показује да на великим просторима света нова политичка граница, успостављена током најезди, ствара границе које деле континенте на цивилизацијске кругове. Османска империја, која је вековима била симбол претње самом постојању европске цивилизације, покорила је и до сутона "Блиставе Порте" контролисала православне земље и народе. Међутим, и поред свих напора, исламској Турској ипак није пошло за руком да се на дуже време учврсти ни на једном католичком подручју. Илустративно је и то што су од православних народа које су покорили Турци - Ахбази, Албанци и Босанци - скоро у потпуности прешли на ислам. Могло се задржати само оно што је уз веће или мање напоре асимилувано, што поприма узајамно прихватљиву формулу коегзистенције и не показује реакцију отцепљења по било коју цену. Са оне стране Карпата освајач Русије, татарски хан Батиј, суочио се са таквим отпором и губицима који су га приморали да се врати назад. Граница православног и католичког света показала се као граница која одваја регион способан за асимилацију у монголско-татарску империју.

Током XIII-XIV века формирају се главне црте руске етнокултурне заједнице, одређују сужејне линије националне историје. Духовни стожер те заједнице, оно што је омогућило мноштву људи, разбацаних у оквирима различитих политичких јединица, да појме себе као једну целину која се противставља читавом осталом свету - било је православље.

У XV веку, док су православни народи југа Европе били урођени у трагичну анабиозу турске најезде, Русија довршава консолидацију око новог центра - Москве - и без видљивих напора збацује са себе остатке зависности од малаксале Хорде и ступа на арену европске историје. Православна културна парадигма поново ступа у европску реалност.

Црква и руски цареви сматрали су себе за директне наследнике Византије. Међутим, признајући изузетну улогу коју је православље одиграло у формирању руске културе, треба бити свестан дистанце између Византије и Русије.

Етничко језгро Московског царства постао је млади и енергични етнос. Територија на којој се формирало Московско царство налазила се подалје од главних трговачких путева. Овде, у релативној тишини, Московска Русија је могла да изграђује своје цивилизацијске моделе и прилагођава православље захтевима европског цивилизацијског процеса. За разлику од Византије која је израсла из антике, Москва није имала своју античку традицију. Руска ученост XV-XVII века се гушила у изопачавању византијских канона. Тек од времена Петра I Русија је стекла широки приступ античком материјалу, премда вишеструко посредованом од стране европске културе.³

Најзад, у формирању Московског царства огромну улогу је одиграла Хорда. Њене политичке и културне традиције органски су ушле у националну културу. То питање још чека своје објективно проучавање.⁴

По свему судећи Русија је и била у стању да изврши своју мисију зато што није била истоветна са Византијом. На источној периферији Европе православна парадигма је била пуштена у оптицај логиком историјске реалности Новог времена. Русија се пред светом појавила у облику Православне империје.

Тема империје поседује самостално значење. Једна од граница дијалектике источне и западне гране хришћанства састојала се у томе што су Исток и Запад разрадили различите моделе државе.

Доминанту у развоју државности на Западу представљало је формирање националне државе. Империје које су се појавиле у Европи нису биле постојана реалност. Оне су ефемерне - попут империје Каролинга или Света римска империја, Отона. Над европском свешћу лебди очараност

³ Притом се испољава снажна тежња према античком наслеђу. Крајем XVIII века античка образованост је прожела племичку културу. Процват руске културе у XIX и почетком XX века био је последица локалне руске синтезе традиционалне православне и европске (античке) културе.

⁴ Једна од најдрагоценијих руских историјских реликвија, такозвана "Мономахова шубара", према легенди, била је дарована руском кнезу од стране византијског цара Константина Мономаха. У ствари, реч је о капи татарског мурзе коју је, по свему судећи, московски кнез добио на дар за време татарског ропства. Касније побожна фантазија ову капу претвара у "Мономахову шубару". По мишљењу стручњака, шубара је израђена у Бухари. Овај куриозитет има дубоки смисао: митска и стварна генеалогичка се могу фрапантно разликовати.

империјалном идејом, својеврсна рестаурациона утопија који није ипак успела да се оствари.⁵ Европски културни супстрат се супротставља целивитој и постојаној реализацији империјалног модела. Позитивни смер процеса формирања државности у Европи било је стварање националних држава. Хришћански исток је разрађивао модел империје који је био супротан националној државности. Важно је напоменути да је интензиван сукоб империја насталих на источној периферији Европе и националних држава Западне Европе - један од најзначајнијих сижеа светске историје. Та противуречност је вековима покретала историјски процес.

Византија је била једно од највећих оваплоћења империјалне идеје у историји. Цариград је себе схватао као васељенску империју која у себе обухвата цео културни космос. Империја је логично довршење православне парадигме. Сакрална власт цариградског патријарха и власт императора узајамно су се допуњавале. Иако је историјска реалност била препуна њихове сталне међусобне борбе, у очима Византинаца такво јединство је - прекрасно и савршено. Империја није била једна од могућих форми устројства класичног православног друштва већ посебна друштвено-политичка суштина која собом прожима све сегменте бића. Током дуготрајне историје православни свет је имао императорски центар и периферију која је културно и политичко тежила ка центру. Пад Византије је нарушио ову слику. Међутим, ускоро је православни свет обновио структуру истакавши нови империјални центар - Москву.

Одмах након пада Цариграда заставу империјалне слике која се супротставља Европи прихватило је Османско царство - млада и енергична исламска држава поникла на територији Византије. Турска навала на Европу трајала је отприлике двеста година. Касније, у мери у којој су сузбијени Турци, улога империје која се супротставља Европи прелази на Русију.

У руској историјској науци претварање Московције у империју приказује се као природни процес условљен геополитичким факторима, потенцијама младог народа итд. Не поричући све ове моменте, наглашавам да такво објашњење занемарује кључну цивилизацијску задатост империјалне етапе руске историје.

Упрво православна, од Византије позајмљена, парадигма формира циљеве и идеале власти, она приморава московске кнежеве да себи присвоје име "цар", тј. "цесар". Императорска идеја одређује карактер поимања руских националних интереса као интереса империје. Отуда непрестано

⁵ Најпостојанија империја од свих империја које су постојале у Европи била је империја аустријских Хабзбурга.

кретање на Исток, тежња да се присаједини било која могућа територија и безгранично прошири сфера утицаја.⁶ Императорска идеологија приморавала Русију да активно суделује у европским пословима.

На размеђи XVI-XVII века земља доживљава најжешће потресе изазване првим озбиљним сударом с Европом. Ливонски рат Ивана Грозног провоцира спољну интервенцију и нереде из времена Смуте који Московско царство доводи до ивице распада. Православни Московљанин спознаје за њега чудну истину - топови католика гађају боље и прецизније. Другим речима, истинска вера не гарантује квалитет топова.

Излазећи из потреса прве Смуте, Московско царство улази у прикривени процес европеизације кога друштво у почетку није било свесно.⁷ Наглашавам да је у реалности Новог времена православна парадигма могла опстати само континуираним усвајањем по својој природи супротног јој западноевропског материјала.

Историја Русије каснијих столећа јесте историја европеизирајућег друштва које је очувало традиционално противстављање Западној Европи. Оваква ситуација има своју парадоксалну дијалектику. Једна од фундаменталних форми дијалога, реализована у историји - јесте узајамно деловање кроз конфликт. Ратови и политичко супротстављање доводе до интензивног позајмљивања значајних културних елемената од противника.

Култура која усваја нове елементе путем конфликта повећава своју агресивност у мери у којој усваја туђи материјал. Инокултурни материјал дестабилизује културу, и друштво, иницирано позајмљивањем, с још већом енергијом јуриша у бој. У моменту максималног усвајања инокултурног материјала, тј. пред сам препород модернизуюћег друштва, противстављање достиже апогеј. Следи затим трансформација која у потпуности укида конфликт који је наметнула модернизација. Сасвим у складу са описаним закономерностима развијали су се узајамни односи Русије и Европе. Модернизација земље све више је јачала њихово противстављање.

⁶ Премда се Русија ширила и у западном правцу, што ју је коштало огромних напора и рађало значајне проблеме у вези с асимилацијом покорених народа, њени главни добици били су на Истоку. Задржавање ових територија у затеченом стању развоја чинило их је лаким пленом. Најважније је било пак то што су народи који су насељавали суседне источне области, ако не асимиловани, а оно били покорени. С њима је било могуће пронаћи неки *modus vivendi* који је у крајњој инстанци био условљен одређеном блискошћу духовних структура.

⁷ Смисао онога што се десило савршено су схватили староверци који нису прихватили новотарије.

Од почетка императорског периода руске историје политичка елита доспева у ситуацију непомирљиве противуречности. Офанзивна идеологија православне империје, с једне, и технолошко заостајање, с друге стране, захтевају сталну модернизацију војске, економике, државног апарата итд. А тај процес неминовно подржава традиционално друштво, доводи до ерозије најдубљих основа културног космоса. Традиционална власт империје упада у замку модернизације. Та противуречност сваки пут налази своје разрешење, међутим, на стратегијском плану она је непревладава.

С почетка XIX века Русија је била приморана да се укључи у интензивну технолошку трку. Војно-политичка ситуација одређује приоритете промена у друштву. Модернизација војске и наоружања захтева промене технологије и преуређење економике. Ове последње повлаче за собом науку, систем образовања, културу. У друштву започињу процеси који су изван контроле структура власти. Власт покушава да раздвоји технологију од културе. Европеизацију настоје да локализују на танак слој образованог друштва оградајући од непотребних утицаја огромну масу патријархалног сељаштва. Међутим, пошто култура друштва представља целину у којој се интегришу све сфере и нивои, таква политика је у дугорочној перспективи осуђена на пропаст. Индустријске технологије одлучно захтевају адекватан субјект. Патријархално друштво се не може органски уписати у "епоху паре".

Дијалектика културних промена је таква да се заједно са образованим друштвом неизбежно трансформише и управљачки слој Русије. Западна образованост и ново поимање света руше конзервативну свест. Православној парадигми постаје све теже да интегрише инокултурни материјал. Устаљени стереотипи губе безусловност истине. Православни доживљај света почиње да одлази у подсвест. Свест образованог руског човека почиње да се подваја. У врховима друштва сазрева уверење о неопходности модернизацијског компромиса.

Последња постојана православна империја у руској историји јесте - Русија епохе Николаја I. Стабилизација земље постиже се по цену суровог политичког режима, бирократске централизације, конзервације кметства. Русија губи како у темпу економског раста тако и у спољној политици. Империјална спољна политика доводи до формирања широке антируске коалиције од које Русија доживљава пораз у Кримском рату 1853-1856. године. Влада Александра II иде на дубоке реформе. Монархистичка Русија ступа на пут буржоаског развитка.

По мери продубљавања овог процеса православна империја, тј. двојединство државе и цркве, историјски је осуђена на пропаст.⁸ Успешно решавајући економске задатке модернизације, буржоаски развитак незадрживо руши суштинске основе социо-културне целине. Као што је претходно речено, православље се ослања на целовитост синтетичке свести и синтетичког, слабо рашчлањеног, света. Процеси буржоаског развитка незадрживо подривају такву целовитост. У Русији почиње да се формира аутономна личност која је онтолошки противстављена православном културном космосу. Аутономизација личности налази свој израз у социјалном раслојавању друштва. Целовити свет православне културе дефинитивно се цепа. Полако али неповратно друштвеном свешћу почиње да овладава револуционарна идеја.

Објективни садржај процеса који 541

века и почетком XX века састоји се у томе што је, у складу с логиком историје, земља ступила на праг фазног прелаза. Распад традиционалног света и застрашујуће усложњавање система социјалних и културних веза доживљава се од стране већине друштва као претећа хаотизација културног космоса. Процеси буржоаског развитка су се одвијали на такав начин да је на размеђи векова обим буржоаских, нетрадиционалних елемената у култури и друштву достигао одређени праг иза кога неизбежно следи промена квалитативних обележја друштва. Ова ситуација је укључила ауто-регулативне механизме културе.

Не успевши да се укључи у нову реалност, део интелигенције створио је идеологију чији се објективни садржај састојао у рестаурацији социо-културних услова који обезбеђују очување нерашчлањеног социјалног апсолута. За разлику од рестаурационих, патријархалних утопија, ова идеологија је претпостављала индустријализацију земље, њен даљи економски развитак. Таква идеологија је била болшевизам. Када се та идеологија сусрела са гигантском патријархалном масом, која се огорчено супротстављала усложњавању света и распаду социјалног апсолута, њена победа је постала неминовна.

Постреволуционарна, или постправославна етапа руске историје има унутрашњу и спољашњу компоненту. Њу можемо најсумарније представити на следећи начин. Унутрашњи развој земље можемо окарактерисати као

⁸ Напоменимо да реформе Петра I мењају статус цркве и од XVIII века полазни модел је знатно трансформисан. Међутим, унутрашња логика православне традиције, њена моћ као културотворачког фактора, одређивали су инерцију погледа на свет најширих маса. Ако не постојећи, а оно свет "који треба да буде" замишљан је као двојединство земаљске и небеске власти. Традиционална свест је репродуковала себе све до почетка интензивног развоја капитализма у земљи.

континуирано упрошћавање социјалних и културних структура. Од 1917. све до 1956. године текла је постепено примитивизација социјалних и културних феномена, хомогенизација друштва, тотална идеологизација културе. Међутим, у недрима друштва сазревали су објективни процеси који су водили ка структурном и функционалном усложњавању. Ситуација се нарочито заоштрила после другог светског рата. Трка у наоружању, "хладни рат", захтевали су нагло јачење процеса диференцијације на свим нивоима - у култури, социјалној структури и економији. За то је био неопходан идеолошки преокрет. Он је био реализован након Стаљинове смрти, на XX конгресу КПСС. Од тог времена у друштву почиње да се ствара ситуација која делимично подсећа на епоху пре реформе. Совјетски руководиоци упадају у замку модернизације репродукујући нерешиве проблеме повезивањем високих технологија с конзервацијом синкретичке свести. Совјетска идеологија се нагло рутинизира а широки слојеви друштва подлежу чарима западног начина живота. У недрима совјетског система који се гаси започињу процеси социјалног и културног препорода друштва. Власт полако али сигурно губи контролу над развојем економских, социјалних и културних процеса.

Међународни контекст совјетског периода историје посебно је интересантан. Комунистичка идеологија васпоставља у новој парадигми традиционално противстављање Русије западном свету. Средином 30-тих година Стаљин довршава васпостављање империје, али сада у виду модуса совјетске надимперије. Империјални дух, империјална идеологија, у прикривеном облику продира у срж совјетског идеолошког система. Након другог светског рата започео је глобални сукоб Истока и Запада. Он је обухватио цео свет. Запад и Исток су се борили за сфере утицаја у Азији, Африци, Латинској Америци. Та борба је имала огромни општеисторијски смисао. Совјетска империја је постала снага која се дијалектички противставља цивилизацији хришћанског Запада. "Хладни рат" је ујединио западни свет и мобилисао његове снаге за квалитативан скок. То је имало за последицу наредну спиралу технолошке револуције и напредне земље су закорачиле у епоху постиндустријског друштва. Тај прелаз је укинуо општечовечански смисао "хладног рата", његова технологија је била исцрпена и "хладни рат" се завршио.

У складу са општетехнолошким прорачунима наведеним у претходном излагању, агресивност совјетског модернизованог друштва достигла је апогеј у моменту најактивнијег усавршавања инокултурних елемената, пред своју трансформацију. Од почетка 70-тих до почетка 80-тих година нуклеарна конфронтација је била најзаоштренија. Након тога је следила трансформација СССР и крај конфликта условљеног модернизацијом. Постоје основи за наду да крах социјализма и распад империје означава

дефинитивну, суштинску трансформацију руског социо-културног организма. Конфликт Русије и Запада, условљен суштином цивилизацијске специфичности руске културе, исцрпео се заједно с том културом. Нови конфликти и ново место Русије у свету одређиваће се карактером оне цивилизације која се буде учврстила у овој земљи.

Igor Jakovenko

THE ORTHODOXY AND HISTORICAL DESTINIES OF RUSSIA

Resume

As a country in which orthodoxy has become the ruling religion since the 10th century, Russia has gone throughout an interesting journey in its long historical development. There are various scientific views regarding such a choice: predetermination of the Russian Slavs for such a choice and the influence of powerful Byzant neighbour. At any rate, the role of confession as a factor which determines nature of the culture. In time, it has spreaded till the natural border of cultural circle, to those limits beyond which other views about the world and other civilizational dominante. In the synthesis of the catholicism and ortodoxy, cultural circles of East and West are formed. As time went by there, were great differences between East and West concerning dogmas, rituals and church organization; later, it has influenced the whole social life. The laws and hyerarchy, which ends with the victory of laws. On the other hand, the Byzant legality has never grown into law because it was submitted to the aims and orders of the authorities. It is especially emphasised in so called "Soviet period" of Russian history.